



Börn og fátækt

Guðný Björk Eydal dósent í félagsráðgjöf
við Háskóla Íslands og
Cynthia Lisa Jeans félagsráðgjafi (MA)
Doktorsnemi við Bath University í Englandi.

Á undanföllum árum hafa rannsóknir á fátækt barna í velferðarríkjunum færst í vöxt. Í greininni er fjallað um stöðu þekkingar á fátækt barna á Íslandi og helstu aðferðir til að mæla barnafátækt. Rannsakendur hafa beitt margvíslegum aðferðum til að afla þekkingar um fátækt barna og hér verður rætt um kosti og galla ólíkra aðferða en megin áhersla verður lögð á það sem nefnt hefur verið sjónarhorn barnsins (e. the child perspective). Í greininni er greint frá niðurstöðum samanburðarrannsókna þar sem fátækt er skilgreind í samræmi við viðmið Evrópusambandsins sem sýna að staða Íslands og annarra Norðurlanda er svipuð. Þá er gerð grein fyrir niðurstöðum rannsóknar sem unnin var á viðhorfi og upplifun 206 reykvískra barna á fátækt. Niðurstöður sýna að flest börnin þekkja til fátæktar í umhverfi sínu en lítill hópur barna segist búa við fátækt. Að lokum verður rætt um hvernig rannsóknir á fátækt barna geta haft áhrif á störf félagsráðgjafa með börnum og barnastefnu stjórnvalda.

Hér er fjallað um stöðu þekkingar á fátækt barna á Íslandi og helstu aðferðir til að mæla barnafátækt. Rannsakendur hafa beitt margvíslegum aðferðum til að afla sér þekkingar um fátækt barna og hér verður rætt um kosti og galla ólíkra aðferða. Þá verður fjallað um sjónarhorn barnsins (e. *the child perspective*) og áhrif þess á rannsóknir á fátækt barna. Þegar barnasjónarhorni er beitt er leitast við að fanga sýn barna á eigið líf og umhverfi, helst með gögnum sem aflað er meðal barna. Þá er gerð grein fyrir nýlegri rannsókn sem unnin var á viðhorfi og upplifun 206 reykvískra barna á fátækt. Þá verður einnig rætt um stöðu barna sem neytenda og í því sambandi um áhrif efnahags á félagsleg tengsl og stöðu barna í jafningjahópnum. Að lokum verður rætt um hvernig rannsóknir á fátækt barna geta haft áhrif á störf félagsráðgjafa með börnum og stefnumótun stjórnvalda í málefnum barna.

Skilgreiningar og mælingar á fátækt

Skipulagðar rannsóknir á fátækt eiga sér rúmlega hundrað ára sögu. Meðal áhrifaríkra frumkvöðla var breski fræðimaðurinn Seebohm Rowntree sem bjó til svokölluð algild fátæktarmörk (e.

absolute poverty line) árið 1899. Rowntree bjó til lista yfir það sem hann taldi nauðsynlegt til framfærslu og þá sem ekki höfðu tekjur sem dugðu fyrir ofangreindum nauðsynjum skilgreindi Rowntree (2000) sem fátæka. Slík algild fátæktarmörk hafa víða verið notuð, t.d. hafa Bandaríkjamenn notað slíka skilgreiningu um áratuga skeið (Iceland og Bauman, 2007). Í rannsókn á einkennum og aðstæðum fátækra á Íslandi við upphaf 21. aldar útfærði Harpa Njálss (2003) mat á lágmarksframfærslukostnaði og skilgreindi algild fátæktarmörk. Niðurstöður Hörpu sýndu að upphæðir almannatrygginga og framfærslustyrkja félagsþjónustu sveitarfélaga væru talsvert lægri en útreiknaður lágmarksframfærslukostnaður. Þá gagnrýndi Harpa hversu takmarkað tillit væri tekið til framfærslukostnaðar vegna barna í reglum um fjárhagsaðstoð hjá tilteknum sveitarfélögum.

Þó algild fátæktarmörk séu enn notuð, er algengara að nota svokölluð afstæð fátæktarmörk (e. *relative poverty line*). Þá er einstaklingur skilgreindur fátækur ef tekjur hans fara undir fyrirfram skilgreint hlutfall af tekjum þess hóps sem miðað er við, að teknu tilliti til fjölskyldustærðar (Stefán

Ólafsson, 1999). Slíkar skilgreiningar hafa m.a. verið notaðar af Evrópusambandinu og OECD í samanburðarrannsóknnum á fátækt. Ísland hefur tekið þátt í tveimur slíkum samanburðarrannsóknnum þar sem afstæð fátæktarmörk hafa verið notuð.

Stefán Ólafsson og Karl Sigurðsson tóku þátt í norrænni rannsókn þar sem fátæktarmörk voru miðuð við 50% af miðgildi ráðstöfunartekna, eftir að tekið hafði verið tillit til fjölskyldustærðar (einn fullorðinn fékk vægið 1,0, maki 0,7 og hvert barn 0,5) (Gustavsson og Pedersen, 2000). Niðurstöður rannsókna Stefáns Ólafssonar og félaga sýndu fram á að árið 1988 bjuggu tæplega 8% íslensku þjóðarinnar við fátækt. Árið 1997-8 var mælingin endurtekin og þá reyndust 6,8 % búa við fátækt. Samkvæmt þessum niðurstöðum var fátækt talsvert útbreiddari á Íslandi en á öðrum Norðurlöndum (5,3% í Danmörku, 4,1% í Finnlandi, 3,5% í Noregi og 4,9% í Svíþjóð) (Stefán Ólafsson, 1999; Stefán Ólafsson og Karl Sigurðsson, 2000). Slíkar rannsóknir hafa því ekki verið framkvæmdar síðan 1997-8 og því óhægt um vik að meta þróun fátæktar hérlendis.

Árið 2003 hóf Hagstofa Íslands þátttöku í samræmdri evrópskri lífsskjararannsókn á vegum Eurostat (EU-SILC) en markmið hennar er að greina lágtekjuhópa og hópa sem hætt er við félagslegri einangrun. Rannsóknin er framkvæmd árlega í öllum löndum Evrópusambandsins, Íslandi, Noregi og Sviss. Lögð er áhersla á að nýta kosti úrstakskannana en upplýsingar um tekjur eru fengnar úr skattskrá og því eru tekjuupplýsingar eins

áreiðanlegar og mögulegt er (*Hagtiðindi*, 2007:1). Þó hér sé notuð afstæð skilgreining á fátæktarmörkum þá er hún með nokkuð öðrum hætti en í ofangreindum rannsóknnum. Hagstofa Íslands notar hugtakið lágtekjumörk og bendir á að hugtakið vísi eingöngu til tekna og að ekki sé víst að allir sem búi undir lágtekjumörkum búi við þröngan kost, því auk tekna hafi atriði eins og eigna- og skuldastaða áhrif á lífsskjör fólks (*Hagtiðindi*, 2007:1). Í skilgreiningunni á lágtekjumörkum (e. *at risk of poverty*) er miðað við 60% af miðgildi tekna og maki fær vægið 0,5 en barn 0,3, sem er nokkuð minna vægi en í ofangreindum eldri rannsóknnum þar sem maki hafði vægið 0,7 og barn 0,5 (Ritakallio og Bradshaw, 2006). Þegar Ísland er borið saman við önnur lönd kemur í ljós að hlutfall þeirra sem mælast undir lágtekjumörkum er svipað á Íslandi og á öðrum Norðurlöndum þ.e. með því lágsta sem gerist í Evrópu, eins og sjá má á meðfylgjandi töflu 1.

Ef litið er til heildarhlutfalls þeirra sem búa undir lágtekjumörkum þá eru það um 10% á Íslandi, 11% í Noregi en 12% í Danmörku og Finnlandi. Svíar eru hlutfallslega fæstir undir lágtekjumörkum eða um 9%. Þá kemur í ljós að hlutfallslega fæstar einstæðar mæður búa undir lágtekjumörkum hérlendis eða 14% borið saman við 18% í Svíþjóð og 19% í Noregi, enn hærra hlutfall í Finnlandi eða um 20% og hæst í Danmörku 21%. Í öllum löndunum hefur fjöldi barna í fjölskyldu áhrif til hækkunar hlutfalls undir lágtekjumörkum. Þegar hlutfall barna undir 16 ára aldri sem búa í fjölskyldum undir lágtekjumörkum er skoðað er athyglisvert að bera saman hver

Tafla 1. Ísland: Lágtekjuhlutfall eftir heimilisgerð 2004.

| | Danmörk | Finnland | Ísland | Noregur | Svíþjóð |
|---|---------|----------|--------|---------|---------|
| Allir | 12 | 12 | 10 | 11 | 9 |
| Einstæðir foreldrar | 21 | 20 | 14 | 19 | 18 |
| Fjöldi barna: | | | | | |
| Eitt | 4 | 7 | 8 | 4 | 4 |
| Tvö | 5 | 5 | 8 | 4 | 5 |
| Þrjú eða fleiri | 14 | 12 | 10 | 10 | 9 |
| 16 ára og yngri fyrir félagslegar greiðslur | 26 | 32 | 26 | 32 | 36 |
| 16 ára og yngri eftir félagslegar greiðslur | 10 | 10 | 10 | 9 | 8 |

(*Hagtiðindi*, 2007; Eurostat, e.d.)

staðan yrði ef stuðnings frá velferðarkerfinu nyti ekki við. Þá væri hlutfallið frá 26% á Íslandi og Danmörku til hæst 36% í Svíþjóð. Þegar tekið hefur verið tillit til stuðnings velferðarkerfanna þá lækkar hlutfall barna sem búa í fjölskyldum undir lágtekjumörkum niður í um 10% í Danmörku, Finnlandi og Íslandi. Í Svíþjóð verða það 9% barna og lægst í Noregi eða um 8% (Eurostat, e.d.).

Þó gera megi ótal aðferðafræðilega fyrirvara á skilgreiningu á lágtekjumörkum og hversu góða mynd þau gefi í raun af lífskjörum barna (sjá t.d. Bradshaw, Hoelscher og Richardson, 2007; Salonen, 2007) þá sýna niðurstöðurnar engu að síður glögglega að sé slíkum samræmdum mælingum beitt þá reiknast hlutfall íslenskra barna sem býr við lágtekjumörk svipað og á öðrum Norðurlöndum. Þegar niðurstöður EU-SILC rannsóknarinnar fyrir Evrópulönd eru skoðaðar kemur í ljós að Norðurlönd hafa náð hvað bestum árangri og aðrar samanburðarrannsóknir hafa einnig staðfest sterka stöðu Norðurlanda hvað varðar stuðning við barnafjölskyldur (Adamson, 2007; Vleminckx og Smeeding, 2001). Á það er bent að auk stuðnings velferðarkerfisins við tekjulitlar fjölskyldur sé lykilinn að árangri Norðurlanda að finna í hinni virku atvinnustefnu og stuðningi norrænu velferðarkerfanna við vinnandi foreldra, þar með talið einstæðar mæður (Flaquer, 2007; Sinfield og Pedersen, 2006; Whiteford og Adema, 2006). Á sama tíma má segja að þessar rannsóknir staðfesti einnig að jafnvel hin öfluglu velferðarkerfi Norðurlanda hafa ekki náð að útrýma barnafátækt og hefur athygli stjórnvalda á Norðurlöndum beinst í æ ríkara mæli að nauðsyn þess að móta úrræði til að draga úr henni (sjá t.d. *Velstandens paradoks*, 2007). Þessi athygli er að sjálfsögðu ekki bundin við Norðurlönd, því þvert á það sem áætlað hafði verið hefur barnafátækt aukist meðal Vesturlanda á síðasta áratug (Adamson, 2007). Evrópuráðið hefur beint þeim tilmælum til aðildarríkja að þau þrói aðgerðir til að draga úr barnafátækt og skapi börnum jöfn tækifæri (Hoelscher, 2006).

Sjónarhorn barnafræða

Meðal erlendra fræðimanna hefur umræða um hvernig mæla eigi fátækt barna farið vaxandi á liðnum árum, ekki síst meðal fræðimanna sem beita svokölluðu barnasjónarhorni í rannsóknum sínum (Backe-Hansen, 2004, 2006; Bradshaw ofl. 2007; Ridge, 2002, 2006a; 2006b). Þeir hafa bent á að hefðbundnar fátæktarmælingar leggi áherslu á að meta lífskjör fjölskyldunnar sem heildar og veiti því takmarkaðar upplýsingar um raunverulegar aðstæður og kjör barna. Með því að beita barnasjónarhorni er sjónum beint að lífskjörum barna með áherslu á þarfir þeirra sem einstaklinga (e. *as beings*) í stað þess að beina sjónum eingöngu að framtíðarþörfum þeirra sem verðandi fullorðinna (e. *rather than human becomings*) svo vitnað sé til hugtaka sem norskri fræðimaðurinn Qvortrup (1993) setti fram til að lýsa áherslum barnasjónarhornsins. Áður var litið á börn sem framtíðarfjárfestingu (e. *social investment*) en þegar barnasjónarhorninu er beitt þá er spurt um eigin upplifanir barnsins í stað áherslu á hvaða áhrif aðstæður geti haft á líf þess sem fullorðins einstaklings (Brembeck, Johansson og Kampmann, 2004; Lister, 2003). Því beinast rannsóknir á barnafátækt sem unnar eru frá barnasjónarhorni fyrst og fremst að því að meta upplifun barna af fátækt og áhrif hennar á lífsgæði þeirra í stað áherslu á að greina afleiðingar fátæktar á börn sem framtíðarþegna- og vinnuafli (sjá t.d. Bradshaw 2006; Ridge, 2006b).

Meðal þess sem hefur komið í ljós þegar slíku barnasjónarhorni er beitt er að kjör fjölskyldunnar endurspeglar ekki nauðsynlega kjör barnanna. Middleton, Ashworth og Braithwaite (1997) gerðu eigindlega rannsókn meðal breskra foreldra sem höfðu tekjur sem voru undir skilgreindum fátæktarmörkum og barna þeirra sem voru 5 ára og eldri. Niðurstaða þeirra var að meðal viðmælenda voru foreldrar sem neituðu sér um hluti til að geta veitt börnum sínum það sem þeir töldu nauðsynlegt. Þannig reyndist helmingur þeirra foreldra sem rætt var við eiga börn sem ekki bjuggu við fátækt. Fjölmargar rannsóknir hafa verið framkvæmdar síðan þar sem rannsakendur

fá sambærilegar niðurstöður (sjá t.d. Bastos, 2006; Harju, 2005; Ridge, 2002; 2006a; 2006b; Sandbæk, 2004; Skevik, 2005; Thorod, 2006). Það er því nokkuð vel staðfest að stór hópur foreldra sem býr við tekjur undir skilgreindum fátæktar- eða lágtekjumörkum nær að hlífa börnum sínum við áhrifum fátæktar þannig að þau þurfa í engu að líða skort og hafa sömu möguleika og aðrir jafnaldrar þeirra. Þetta á þó einkum við þegar um fátækt í skamman tíma er að ræða og rannsóknir staðfesta skýrt skaðleg áhrif fátæktar á uppeiddiskilyrði barna (Sjá t.d. Drewnoski og Darmon, 2005; Dearing, 2007; Jón Gunnar Bernburg, Þórólfur Þórlindsson og Inga Dóra Sigfúsdóttir, 2007).

Bent hefur verið á að rannsóknir sem hafa lagt áherslu á að skoða hag barnanna sérstaklega ná sjaldnast til barna í efnameiri fjölskyldum (Adamson, 2007). Rannsóknir staðfesta að efnameiri foreldrar geta vanrækt þarfir barna sinna þó þeir hafi umtalsverðar tekjur t.d. þegar útgjöld foreldra eru meiri en tekjur, s.s. vegna veikinda, skulda, neyslu, spilafíknar, eða þeir hafi fyrir fleirum að sjá en þeim sem teljast til heimilsins t.d. innflytjendafjölskyldur sem þurfa að senda peninga til heimalandsins (sjá t.d. Skevik, 2005).

Rannsakendur hafa einnig bent á að breytt staða barna sem neytenda hafi einnig leitt til þess að mikilvægt sé að viðmið barna liggja til grundvallar þegar fátækt sé skilgreind. Bradbury og Jäntti (2001, 43) benda á að mikilvægt sé að afla gagna um lífshættu frá börnunum sjálfum, þeir segja: „Ef börn eru útilokuð frá félagslegri þátttöku vegna lélegra lífshættu þá er mikilvægt að skilgreina lífshættu frá sjónarhorni barna, hvað það er sem börn almennt geta veitt sér og hvað þau telja að feli í sér skort...Þannig verður að skilgreina fátæktarmörk með tilvísun í lífshættu jafnaldrar“. Það að taka þátt í tómstundastarfi, að bjóða félögum í afmæli og geta gefið vinum afmælisgjafir eru allt dæmi um félagslegar athafnir sem kostar að taka þátt í. Börn hafa sína eigin neytendameningu og efnahagur getur verið skilyrðandi þáttur hvað varðar félagsleg tengsl (Sjá t.d. Bee-Gates, 2006; Ridge, 2006b; Rysst, 2005; Schor, 2005).

Íslenskar rannsóknir á viðhorfum barna til fátæktar

Nokkuð hefur verið gert af rannsóknum á lífsháttum unglunga og ungmenna á Íslandi og dæmi eru um að þær hafi beint sjónum að viðhorfum barna til fátæktar. Í rannsókn Guðrúnar Kristinsdóttur og félagar (2000) voru rannsókuð lífshættu og líðan 10 ára gamalla barna á Norðurlöndum. Meðal þess sem kom í ljós var að um 19% íslensku barnanna höfðu áhyggjur af fjármálum fjölskyldunnar og að mun algengara var að börn í fjölskyldum með lágur tekjur á Íslandi hefðu áhyggjur af fjármálum heldur en á öðrum Norðurlöndum. Nýjar niðurstöður rannsóknar Jóns Gunnars Bernburgs og félagar (2007) leiða í ljós að íslenskir unglingar sem upplifa fátækt heima sýna að jafnaði meiri reiði, veikari hollustu við norm og gildi og meiri frávikshæðun (ofbeldisshæðun, afbrotahæðun) en aðrir unglingar, rannsókir sem hafa það að markmiði að afla þekkingar á viðhorfum barna til fátæktar og lífshættu hafa ekki verið framkvæmdar hérlendis.

Fyrsta rannsóknin sem hafði það að meginmarkmiði að afla þekkingar á viðhorfum barna til fátæktar og lífshættu var framkvæmd árið 2005 af Cynthia Lisa Jeans í samvinnu við Velferðarsvið Reykjavíkurborgar sem hafði í starfsáætlun lagt sérstaka áherslu á að kanna hvort börn efnalítilla fjölskyldna byggju við mismunun eða félagslega einangrun. Spurningalisti var lagður fyrir 10-12 ára börn í tilteknu skólaverfi í Reykjavík. 206 börn, 101 drengur og 105 stúlkur, svörðu spurningalista á tölvutæku formi og svarhlutfall var 75%. Hér verður greint frá nokkrum helstu niðurstöðum þeirrar rannsóknar hvað varðar efnahagsleg kjör barna og viðhorf þeirra til fátæktar, en nánar má lesa um niðurstöður í Jeans (2007).

Efnahagsleg staða og viðhorf til fátæktar

Flest barnanna bjuggu með tveimur foreldrum 85% með móður og föður og 15% bjuggu hjá einstæðu foreldri. 88% mæðranna voru útivinnandi og 91% feðranna. Þegar börnin (n=206) voru beðin um að skilgreina fátækt

lögðu þau fyrst og fremst áherslu á að fólk þyrfti að eiga fyrir nauðþurftum og mikilvægi þess að eiga fjölskyldu. 89% sögðu fólk vera fátækt þegar það ætti ekki nóg að borða, 65% þegar fólk ætti ekki fjölskyldur, 59% þegar það ætti ekki heimili og 33% þegar það ætti ekki vini. Mun færri nefndu það að eiga ekki bíl, tölvu eða sjónvarp (16-19%). Niðurstöður sýndu að börnin þekktu til fátæktar, 78% töldu vera til fátækt á Íslandi. Þegar þau voru spurð um fátækt í nágrenni þeirra sögðu 12% að þau ættu vini sem byggju við fátækt, 16% áttu bekkjarsystkini og 29% barnanna töldu sig þekkja einhvern sem byggji við fátækt.

Meðfylgjandi tafla 2 sýnir svör barnanna við ýmsum spurningum um efnahagslegar aðstæður þeirra.

Í töflu 2 má sjá að meirihluti barnanna telur sig hafa nóg af öllu (68%). Færri (44%) barnanna svara því að þau eigi ekki sömu hluti og vinirnir en 17% langar til þess og 24% barnanna langar að eignast hluti sem fjölskyldur þeirra hafa ekki efni á. Þegar spurt er hvort börnin fái stundum ekki nóg að borða eru það 5 börn sem svara því játandi. Þegar spurt er um áhrif efnahags á tækifæri til að taka þátt í afmælum og tómstundum þá eru börn í hópnum sem hafa þurft að sleppa hvorutveggja (3 afmælum og 6 tómstundum).

Þegar spurt var hvort börnin hefðu upplifað fátækt þá kom í ljós að 9 börn töldu sig búa við fátækt en 30 börn (15%) svöruðu spurningunni um hvort þeim hefði einhvern tímann fundist

þau vera fátæk játandi. Fjölskylduadstæður barnanna níu voru mismunandi en eitt barn bjó hjá einu foreldri en átta börn bjuggu með báðum foreldrum og einu eða tveimur systkinum. Sjö barnanna áttu tvo útvinnandi foreldra, eitt barn átti móður sem var atvinnulaus og eitt barn átti föður sem var frá vinnu vegna veikinda. Þegar svör þessara níu barna við spurningunum um efnahagslega fátækt og líðan voru skoðuð nánar kom í ljós að þau áttu í raun fátt sameiginlegt, margbreytileikinn í aðstæðum þeirra var mjög áberandi. Sex barnanna bjuggu greinilega við nokkuð þröngan kost hvað varðar efnahagslegar aðstæður. Eitt barnanna svaraði öllum spurningum um skort á þann hátt að ljóst var að barnið bjó við mjög erfiðar efnahagslegar aðstæður. Tvö barnanna bjuggu aftur á móti við góðar efnahagslegar ástæður en töldu sig ekki fá nægjanlega umhyggju og voru einmana. Þessar niðurstöður sýna fram á mikilvægi þess að mæta börnum á þeirra forsendum, fræðileg þekking á þeim hópnum sem líklegir eru til að búa við fátækt hefur auðvitað leiðsagnargildi en þeir sem vinna með börnum verða engu síður að mæta hverju og einu barni sem einstaklingi.

Þá voru börnin beðin um að leggja mat á efnahag fjölskyldunnar með því að meta hvað af eftirtöldu ætti við um þeirra fjölskyldur: Fjölskyldan mín er rík; Fjölskyldan mín á hæfilega mikið af peningum; Fjölskylduna mína vantar stundum peninga; Fjölskyldan mín hefur áhyggjur af því að eiga ekki nóg

Tafla 2. Mat barnanna á eigin aðstæðum. Fjöldi sem merkir við hvern lið og hlutfall (% af þeim sem svara spurningunni).

| | Fjöldi (n=206) | % |
|---|-------------------|------|
| Ég á nóg af öllu | 132 | 68% |
| Ég á ekki sömu hluti og vinir mínir | 85 | 44% |
| Mig langar til að eiga sömu hluti og vinir mínir | 34 | 17% |
| Það er margt sem mig langar í en við höfum ekki efni á því | 46 | 24% |
| Ég fæ stundum ekki nóg að borða | 5 | 3% |
| Ég hef þurft að sleppa því að fara í afmæli því við höfum ekki efni á afmælisgjöf | 3 | 1.5% |
| Ég hef þurft að sleppa því að taka þátt í tómstundastarfi því við höfum ekki efni á því | 6 | 3% |

af peningum; Fjölskyldan mín er fátæk. 76% (n=156) barnanna taldi fjölskylduna sína hafa nóg af öllu en 8% sögðu hana ríka. 23% (n=47) kváðu fjölskylduna stundum þurfa peninga en 4% (n=9) nefndu fjárhagsáhyggjur fjölskyldunnar. Eitt barn taldi fjölskylduna sína vera fátæka. Það var einnig spurt um einstök atriði og í ljós kom að 5% (n=11) töldu foreldra eiga í erfiðleikum með að borga reikninga, sjö börn (3%) höfðu upplifað það að lokað væri fyrir rafmagn eða hita og jafn mörg börn sögðu að það væru ekki til peningar heima til að kaupa nauðsynlegan útbúnað vegna leikfimi og sunds. Fjögur börn (2%) sögðu að það kæmi fyrir að ekki væru til peningar til að kaupa nesti til að fara með í skólann.

Enkomframmunuráaðstæðum barnanna eftir því hvernig þau mátu fjárhag fjölskyldunnar? Svarendum var skipt í tvo hópa, annars vegar voru þau börn sem áttu fjölskyldur sem þau töldu ríkar eða eiga nóg af öllu (n=172) og hins vegar voru þau börn sem töldu fjölskyldur sínar hafa fjárhagsáhyggjur eða ekki hafa nóg fé handa á milli (n=57). Í erlendum rannsóknnum hafa bæði börn og foreldrar verið spurðir um efnahag fjölskyldunnar (t.d. Ridge, 2002; Backe Hansen, 2004, 2006) en hér er stuðst eingöngu við svör barnanna, þar sem ekki var aflað upplýsinga frá foreldrum. Ekki reyndist marktækur munur á þátttöku hópanna í tómsundum en í ljós kom að nokkur marktækur munur reyndist vera á milli hópanna þegar spurt var um hver væri ástæðan fyrir því að viðkomandi tæki ekki þátt í tómsundastarfi. Þá voru fjárhagsaðstæður algengari skýring hjá börnum úr efnaminni fjölskyldum. Þá kom einnig í ljós að börn efnaminni foreldra voru líklegri til þess að nota eigið fé til að kaupa hluti sem foreldrar þeirra gátu ekki keypt handa þeim og að þeir gátu síður keypt það sem þau langaði í en börn efnameiri foreldra. Þá kom einnig í ljós marktækur munur milli hópanna þegar borið var saman hvort börnin hefðu sjónvarp í eigin herbergi og aðgengi að myndmiðlum var meiri hjá börnum efnameiri foreldra (Jeans, 2007).

10-12 ára vinnandi neytendur

Spurt var hvort börnin fengu vasapeninga og það kom í ljós að 59% barnanna (n=206) fengu reglulega greidda vasapeninga. Upphæðin var frá 100 kr. og upp í 2000 kr. en 500 kr. var algengast. 52% af þeim sem fengu vasapeninga þurftu að vinna fyrir þeim með því að sinna ýmsum verkum og skyldum (t.d. fara út með hundinn, laga til í herberginu sínu eða vinna ýmis heimilisstörf, æfa sig á píanó o.fl.). Tvö barnanna tóku sérstaklega fram að þau töldu það skyldu sína að hjálpa til heima hjá sér og að ekki ætti að greiða þeim fyrir það. Þá var einnig spurt hvort börnin væru í annarri vinnu en þeirri sem þau fengu greidda vasapeninga fyrir. 21% kváðust vera í launaðri vinnu og 19% í ólaunaðri vinnu. Þegar börnin voru spurð hvað þau gerðu við launin sín kom í ljós að algengast var að þau væru að safna peningum (51%). Nokkur börn útskýrðu þetta nánar t.d. „Ég er að safna fyrir nýrri tölvu því mín gamla er ónýt“. Næst algengasta svarið var að þau keyptu það sem þau langaði í en foreldrarnir vildu ekki kaupa (35%) þá skemmtanir (31%), strætómiða (18%), það sem þau langaði í en foreldrar gætu ekki keypt (11%). Einn þátttakendanna útskýrði þetta nánar: „Ef ég finn eitthvað sem mig langar til að kaupa, þá spyr ég fyrst foreldra mína og ef þeir segja nei, þá kaupi ég það fyrir mína eigin peninga“. Önnur börn bentu á að þau notuðu eigin peninga til að kaupa hluti sem foreldrum þeirra þættu óþarfi eða hluti sem þau vildu ekki að foreldrar þeirra greiddu fyrir. Einn þátttakenda skrifaði: „Ég á nóg af peningum, ég er vinnandi maður og ég eyði ekki peningunum mínum í vitleysu heldur í skemmtilega og uppbyggilega hluti.“ Þá var lítil hópur barnanna sem sagðist kaupa skólavörur fyrir eigið fé (4%) og jafnstór hópur sem kvaðst kaupa nauðsynjar fyrir heimilið (4%). Þessi litli hópur 10-12 ára barna virðist því hafa að hluta til axlað framfærsluábyrgð sem alla jafna hvílir á foreldrum, með því að nota eigin laun til þess að kaupa inn til heimilisins.

Niðurstöðurnar sýna að börnin sem tóku þátt í rannsókninni eru virkir neytendur og að stór

hluti þeirra vinnur fyrir föstum tekjum ýmist launum eða vasapeningum.

Lokaorð og umræða

Hefðbundnar mælingar á fátækt sýna að hlutfall íslenskra barna sem býr undir svokölluðum lágtekjumörkum er sambærilegt við hlutfall barna á öðrum Norðurlöndum. Slíkar mælingar hafa verið gagnrýndar m.a. fyrir það að þær snúast einkum um tekjuskiptingu en taka ekki tillit til aðstæðna að öðru leyti. Þá hafa rannsakendur á sviði barnarannsókna bent á að þær gefi í raun mjög takmarkaða mynd af kjörum barna því ekki sé víst að þau séu í samræmi við kjör fjölskyldunnar og að afla þurfi gagna um lífskjör barna frá þeirra eigin sjónarhóli. Niðurstöður rannsóknar meðal barna í Reykjavík á aldrinum 10-12 ára sýnir glögglega að börn eru virkir neytendur, þau þekkja og geta skilgreint fátækt. Á undanförunum áratugum hefur verið lögð mikil áhersla á þátttöku barna í ákvarðanatöku og að þau séu aðilar að málum sem varða velferð þeirra, t.d. í barnaverndarvinnu. Það er ekki síður mikilvægt að félagsráðgjafi vinni á sama hátt með börnum þegar unnið er með fjárhagslegar- og félagslegar aðstæður fjölskyldna. Þá er mikilvægt að félagsráðgjafar tali máli barna þegar úrræði og stefna eru mótuð. Rannsóknir sem eru unnar frá sjónarhóli barna veita mikilvægar viðbótarupplýsingar við hefðbundnar fátæktar og lífskjaramælingar. Félagsráðgjafar eru í einstakri stöðu, hvað varðar þekkingu og yfirsýn á aðstæðum barna og mikilvægt er að reynsla þeirra sé skráð og nýtt í þágu rannsókna því þær eru efniviðurinn sem verður að nota ef móta á markviss úrræði og stefnu í málefnum barna.

Heimildaskrá

Adamson, P. (2007). Child poverty in perspective: *An overview of child well-being in rich countries*. *Innocenti Report Card No. 7*. Florence: UNICEF Innocenti Research Centre.

Backe-Hansen, E. (2004). *Barn og unges håndtering av vanskelige livsvilkår. Kunnskapsbidrag fra 36 studier av barnefattigdom NOVA Rapport 12/04*. Oslo: NOVA.

Backe-Hansen, E. (2006). Barn, ungdom og fattigdom i dagens Norge. Í R. Talseth (Ritstj.), *Barn i risiko. Barn i Norge 2006: Voksne for barn*, (bls.8-25). Oslo: Voksne for Barn.

Bastos, A. (2006). *Child poverty in Portugal: Dimensions and persistence*. Sótt 20.11.2006 á <http://webs.uvigo.es/idru/workshop06/docs/papers/bastos.pdf>.

Bee-Gates, D. (2006). *I want it now: Helping children find their way in a materialistic world*. Hampshire: Palgrave Macmillan.

Bradbury, B. og Jäntti, M. (2001). Child poverty across twenty-five countries. Í B. Bradbury, S. Jenkins, og J. Micklewright (Ritstj.), *The Dynamics of child poverty in industrialized countries*, (bls. 62-91). Cambridge: Cambridge University Press.

Bradshaw, J. (2006). A rights based multi-dimensional understanding of child well-being in the EU. Í *MedChild Paper no. 4*, (bls. 41-90). Genoa: MedChild Institute.

Bradshaw, J., Hoelscher, P. og Richardson, D. (2007). An index of child well-being in the European Union. *Social Indicators Research*, 80, 133-177.

Brembeck, H., Johansson, B. og Kampmann, J. (ritstj.) (2004). *Beyond the competent child: Exploring contemporary childhoods in the Nordic welfare societies*. Fredriksberg: Roskilde University Press.

Dearing, E. (2007). *Psychological costs of growing up poor*. New York: New York Academy of Sciences.

- Drewnowski, A. & Darmon N. (2005). Food choices and diet costs: An economic analysis. *Journal of Nutrition*, 135, 900-904.
- Eurostat (E.d.) Sótt 31. mars 2007 á <http://epp.eurostat.ec.europa.eu>.
- Flaquer, L. (2007). Family change and child poverty in comparative perspective. *Welchi Working Paper Series No. 1/2007*. Barcelona: Children's Well-being International Documentation Centre.
- Guðrún Kristinsdóttir (2000). Tíu ára börn standa vel að vígi: Athugun á færni, áhyggjum og lausnum barna. *Uppeldi og menntun* 9, 77-94.
- Gustavsson, B. og Pedersen, P.J. (2000). *Poverty and low income in the Nordic countries*. Avebury: Ashgate.
- Hagtúðindi 2007:1. (2007). Reykjavík: Hagstofa Íslands.
- Harju, A. (2005). Barn och knapp ekonomi. *IVOSA Rapporten*. Växjö: IVOSA Växjö universitet.
- Harpa Njáls (2003). *Fátækt á Íslandi við upphaf nýrrar aldar. Hin dulda félagsgerð borgarsamfélagsins*. Reykjavík: Borgarfræðasetur og Háskólaútgáfan.
- Hoelscher, P. (2006). What works? Preventing and reducing child poverty in Europe. *European Journal of Social Security*, 8, 257-277.
- Iceland, J. og Bauman, K. J. (2007). Income poverty and material hardship: How strong is the association. *Journal of Socio-Economics*, 36, 376-396.
- Jeans, C.L. (2007). *Child poverty in Iceland: The child's perspective*. Óbirt MA ritgerð, Háskóli Íslands, Félagsvísindadeild.
- Jón Gunnar Bernburg, Þórolfur Þórlindsson og Inga Dóra Sigfúsdóttir. (2007). Er fátækt afstæð? Tengsl efnahagslegra erfiðleika við reiði, siðferðiskennd og frávikshegðun unglinga. Í Gunnar Jóhannesson (ritstj.), *Ráðstefna í félagsvísindum 2007*, (bls, 171-180). Reykjavík: Félagsvísindadeild.
- Kristín Guðmundsdóttir og Sigrún Júlíusdóttir (2006). Rýnihópar og rannsóknir í félagsráðgjöf. *Tímarit félagsráðgjafa 1*, 73-79.
- Lister, R. (2003). Investing in the citizen-workers of the future: Transformations in citizenship and the state under New Labour. *Social Policy and Administration* 37, 327-443.
- Middleton, S., Ashworth, K. og Braithwaite, I. (1997). *Small fortunes: Spending on children, childhood poverty and parental sacrifice*. York: Joseph Rowntree Foundation.
- Qvotrup, J. (Ritstj.) (1993). *Childhood as a social phenomenon: Lessons from an international project*. Vienna: European Center for Social Welfare Policy and Research.
- Ridge, T. (2002). *Childhood poverty and social exclusion: from a child's perspective*. Bristol: Policy Press.
- Ridge, T. (2006a). Helping out at home: Children's contributions to sustaining work and care in lone-mother families. Í C. Glendinning og P. Kemp. (Ritstj.), *Cash and care: Policy challenges in the Welfare State*, (bls. 203-218). Bristol: Policy Press.

- Ridge, T. (2006b). Child poverty a barrier to social participation and inclusion. Í K. Tisdall, J. Davis, M. Hill og A. Prout (Ritstj.), *Children, young people and social inclusion: Participation for what?* (bls. 23-38). Bristol: Policy Press.
- Ritakallio, V.M. og Bradshaw, J. (2006). Family poverty in the European Union. Í J. Bradshaw og A. Hatland (Ritstj.), *Social policy, employment and family change in comparative perspective*, (bls. 237-254). Cheltenham: Edvard Elgar.
- Rowntree, S. (2000). *Poverty. A study of town life*. Bristol: The Policy Press/Joseph Rowntree Charitable Trust.
- Rysst, M. (2005). Det koster å være kul om teenagers opplevelse av tilhørighet i en flerkulturell setting i Oslo. *Tidsskrift for Ungdomsforskning*, 2, 5-26.
- Salonen, T. (2007). *Barns ekonomiska utsätthet – årsrapport 2006*. Stockholm: Rädda Barnen.
- Sandbæk, M. (ritstj.) (2004). Barns levekår. Hva betyr familiens inntekt? *NOVA rapport 11/04*. Oslo: NOVA.
- Sandbæk, M. og Knudsen Sture, C. (2003). Barns levekår. Teoretiske perspektiver på familieøkonomiens betydning for barns hverdag. *NOVA skriftserie 9/03*. Oslo: NOVA.
- Schor, J. B. (2005). *Born to buy*. New York: Scribner.
- Sheppard, M. (2006). *Social work and social exclusion: The idea of practice*. Aldershot: Ashgate.
- Sinfield, A. og Pedersen, A.W. (2006). Child poverty: A persisting challenge. *European Journal of Social Security*, 8, 229-234.
- Skevik, A. (2005). Familier med vedvarende lavinntekt i Norge – har de dårlige levekår? *Barn* 23, 51-56.

- Stefán Ólafsson (1999). *Íslenska leiðin: Almannatryggingar og velferð í fjölþjóðlegum samanburði*. Reykjavík: Tryggingastofnun ríkisins.
- Stefán Ólafsson og Karl Sigurðsson (2000). Poverty in Iceland. Í B. Gustafson, og P.J. Pedersen (Ritstj.) *Poverty and low income in Nordic countries*, (bls. 101-129). Brookfield: Ashgate.
- Thorod, A.B. (2006). En normal barndom? Foreldrestrategier for å skjerme barn fra konsekvenser av å leve med lav inntekt. *NOVA rapport 2/06*. Oslo: NOVA.
- Velstandens paradoks* (2007). Oslo: FAFO og NOVA.
- Vleminckx, K. og Smeeding, T.M. (Ritstj.) (2001). *Child well-being, child poverty and child policy in modern nations: What do we know?* Bristol: Policy Press.
- Whiteford, P. og Adema, W. (2006). Combating child poverty in OECD countries: Is work the answer? *European Journal of Social Security*, 8, 235-256.